

a humanizmus ideológiájának bizonyos jegyei a kolostori műveltségben mutathatók ki. A premontrei monostor és az obszerváns ferences kolostor működésének elemzéséből a középkorvégi átmeneti időszak hagyományörző és hagyományromboló, az új szellemi irányzatokkal szemben védekező, de ugyanakkor azok módszereiből meríteni is képes ideológia bontakozik ki. A Krakkóban elsajátított erasmusi humanizmus és a reformáció tanainak terjedése következtében válik Szeged igazán reneszánsz várossá. Éppen ezért indokolt a mű címe: reneszánsz kori és nem reneszánsz műveltségre utal, mivel az 1444–1552 közötti korszakra teljes egészében ez nem áll.

A korszak bemutatása elsősorban adatgazdagsága miatt jelentős. Forrásközlései (a mű függelékében a Kapisztrán János csodatételcíről készített jegyzőkönyvek szövegeiből a szegedi és környékbeli dokumentumokat, 1510-ből való pestisűző szegedi imádságok szövegét és a somlóvásárhelyi apácakolostor ingóságainak leltárát is közölte) és forráselemzései általában a középkor és a reneszánsz magyarországi korszakára nézve sok jelentős információt nyújtanak. Kár, hogy a társadalmi és gazdasági élet oly sokrétű, más magyarországi városokkal való összevetéseket is tartalmazó fejlődésrajzához hasonlóan a Szegedhez fűzhető kódexkultúra hazai összefüggéseit nem tárgyalta a szerző. Hasonló módon sok érdekes adalékot tartogatnak a Szegedhez 1444–1552 közötti időszakban kapcsolódó politikai események, melyeket ugyan sommásan megemlít a szerző, de valószínűleg azért nem tekintette céljának azok részletes elemzését, mivel nem akart monográfiát írni. Reméljük, hogy az ilyen jellegű elmélyülő részletezéseket is tartalmazó összefoglalás nem várat magára sokáig, s Bálint Sándor kutatásait továbbfolytatva, sok értékes újabb adalék birtokában városa e korszakbeli monográfiájának megírására is vállalkozik. A könyv az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 1975-ben.

VÁSÁRHELYI JUDIT

KIRÁLY ISTVÁN: IRODALOM ÉS TÁRSADALOM

(Szépirodalmi, 1976.)

Semmilyen kritikus buzgalom nem vonhatja kétségbe: Király Istvánnak meghatározó szerepe volt és van a marxizmus felszabadulás utáni offenzívájában – mindenekelőtt a marxista irodalomszemlélet kimunkálása és propagálása révén. Ezt tudván, szellemi életünk közelmúltjára és mai eseményeire figyelve nem lehet nem feltennünk a kérdést: mi lehet az oka, hogy Király István nézetei marxista tudósokat is szenvedélyes vitára készítenek, anélkül, hogy ezeknek a néze-

teknek, vagy akár Király személyének növekedne a népszerűsége a nem-marxisták körében. Amint azt a hazafiság-vitában felszólaló „ellenfelei” több ízben is leszögezték, nem általában a szándékát, de nem is konkrétan valamely gondolat-elemét bírálják Király koncepciójának, hanem módszerével, okfejtése hangsúlyarányaival, illetve az ezekből következő értelmezési lehetőségekkel nem értenek egyet. Király sajátos stílusáról van szó itt, arról a szenvedélyes, erős érzelmi effektusokra törekvő, ünnepélyesen retorikus, rendkívül szuggesztív *modorról*, amely többé-kevésbé valamennyi — írásos és élőszóbeli — megnyilatkozására jellemző. Ennek a morális pátosznak az eredetét — úgy vélem — a magyar romantikában kell keresnünk. Az erkölcsi tudat mint egyfajta érzelmi túltelítettség nem itt jelenik meg először, de egyszerre normatív és regulatív szerepűvé nyilvánvalóan a reformkorban válik. A romantika első nagy válsága, az 1848/49-es szabadságharc bukása azonban — rendkívül drasztikusan — kétségbevonja az őt előidéző szubjektív erők történelmi érvényességét. A morális pátosz ellentétébe: büntudatba, lelkiismeret-furdalásba, erkölcsi szorongásba, etikai megfontolásokkal magyarázott vagy magyarázható aggályoskodásba csap át, s évtizedeknek kell eltelniük, amíg egy újabb polgári forradalmat és egy újabb nemzeti függetlenségi harcot érlelő kor ellentmondásai majd újra kitermelik — egy mélyebb szkepszistól kísérve, de egy magasabb tudatosság szintjén. Az átmenet időszakában — Arany, Kemény és Madách után — Mikszáth lesz az etikai hiperérzékenység hordozója, az új, a mélyebb szkepszistól kísért, de a Petőfiékénél sokkalta tudatosabb morális pátosz pedig Ady Endrében születik meg, s Móricz Zsigmondban, majd Németh Lászlóban tapintható ki legjobban 20. századi fejlődéstörténete.

Akár az első reformnemzedéket, akár Ady, akár Németh László példáját elemezzük, egy sajátos viszony ismétlődését figyelhetjük meg az adott kor és a morális pátoszt „kihordó” személyiség között. Mindhárom esetben objektív történelmi tényként adott a fennálló társadalmi-politikai viszonyokkal elégedetlen progresszív erők gyorsuló felhalmozódása, magyarul: a forradalmi átalakulás feltételeinek megizmosodása. Am a morális pátosz egyik esetben sem a progresszió legszélesebb szociológiai bázisán fogamzik meg, hanem azoknak az osztályoknak, rétegeknek a fiaiban, amelyek ellentmondásosan viszonyulnak az átalakuláshoz. Törvényszerű, hogy ezekben az osztályokban-rétegekben — érdekeik valóságos ambivalenciájának megfelelően — megindul a belső szakadás, s hogy ennek kezdeti fázisában kivételes jellemerőket igényel a progresszió szükségességét felismerő kevesek részéről az osztálytöbbséggel való szembefordulás. S törvényszerű az is, hogy az így kifejlődő morális pátosz maga is ambivalens. Egyik arca dühöt, felháborodást, provokáló pesszimizmust, kritikai

szenvedélyt mutat — saját osztálya, rétege felé, s fennkölt, magasztos, „szent” elragadtatást a másik arca — az abszolút értékűnek tekintett egyetemes közösség: a nemzet vagy az emberiség felé.

Király István abból a magyar értelmiségből indult, amelyik a két világháború közötti időszakban elhatározta magát a marxizmustól s általában a baloldali eszméktől, s melynek legjobbjai közül — a felszabadulás után is — csak kevesen jutottak el a marxizmus és a párt programjának hirdető-cselekvő vállalásáig. S mert a többség — noha munkájával, értelmiségi hivatása gyakorlásával de facto igent mondott az új helyzetre — az etikusság kritériumának hitte, ha hűen korábbi önmagához eszmei oppozícióban marad: árulónak, karrieristának, legjobb esetben is megtévedettnek bélyegezte az „átállókat”. Aki csakugyan rászolgált erre a megbélyegzésre, annak módja volt hatalommal érzésteleníteni a fájó morális ítéletet, de aki meggyőződéssel s egyfajta küldetéstudattal haladta meg tegnapi énjét, az személyisége identitását és elvei hitelét csak úgy bizonyíthatta, ha a többséggel szembe fordítva a maga számára perelte el az etika igazságát. Ezek közül való Király István, s ebből a helyzeti adottságából érthető meg az ő modorának, stílusának alkativá lényegült morális pátosza. Innen érthető jellegzetes érzelmi fűtöttsége, valahányszor a népről, forradalmiságról, szocializmusról szól, s alig visszafogott túlzó indulata, amikor az „úri hatalom tanult lakáhadáról” beszél, arról a „sajátos magyar dzsentroid intelligenciáról”, amely — úgy látja — „szilárd falanxban állt egy galád, népellenes hatalom szolgálatában”.

Alkativá lényegült stílust mondtam, mert úgy vélem, irodalomtörténeti és kritikusi munkásságának minden erénye és problematikusága ezzel a szellemi magatartással magyarázható. Erénye az érték-kiválasztás és rangsorolás határozottsága. (Annak a képnek a kirajzolásában, amely — ha hiányosan is — Petőfi, Arany, Mikszáth, Ady, Móricz, József Attila és Németh László életművében mutatta fel a felszabadulás előtti évszázad magyar irodalmának fő vonulatát, Király Istvánnak oroszlánrésze volt.) De gyengéje a distancírozás s az értékbizonyítás gyakori elnagyoltsága. Ezt legjobban talán Babits és Kosztolányi életműve sýnyli meg. [Ha zárójelben is, e problémáról részletesebben kell szólnunk. Király — a Nagy Péter Móricz-disszertációjáról szóló, 1953-ban írott bírálatában — óv attól a szemlélettől, amely „szinte minden értéket megvon Babitstól”, az 1971-es keletű *Ady és Babits* című értekezésében mégis túl szigorú Babitscsal szemben. Alighanem az etikai értéket kereső módszer ennek az oka. Adyt a „valóságvállaló”, Babitsot a „valóságellenes teljességakarás” képviselőjének látja. Pedig Babits irodalomtörténeti helyének kijelölésénél csak egy árnyaló szempont lehet Adyhoz való viszonyának kérdése, a döntő érveket, úgy gondolom, az ellenforradalom idején írott műveiben kell fellelni. Kár, hogy Király Babits-portréja ezt a remek-

műveket hozó időszakot (*Haldíffiai!*) már nem tartalmazza. — Igaztalan az a megállapítás is, mely szerint „Kosztolányi Dezső, aki a túlrejt polgári fejlődéstől megcsonkított embereknek nagyszerű sorát teremtette meg alakjaiban (. . .), nagy epikus vállalkozásaiban végső soron csődöt mondott.” A *Pacsirta*, s főképp az *Édes Anna* kritikai realista szintjét — nézetem szerint — csak Mikszáth és Móricz legjobb művei érik el.]

Nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy az esztétikai értéket Király a progresszív magatartáshoz köti, ezt pedig elválaszthatatlannak látja a nemzeti-forradalmi hagyományokhoz fűződő érzelmi-etikai viszonytól, értékszemléletét is morálcentrikusság jellemzi. Adyról mondja: „ideológiát, politikai elképzelést, sokfelől vettek a huszadik század magyar forradalmárai, de *jellemet, mordlt*, elsősorban tőle”. (89. old.) Hasonlóan fogalmaz Bányai Elemérről emlékezve: „Világképébe — pesszimizmusa és nacionalizmusa folytán — csúsztak be hibák, de *jellemébe* nem: ott mindig egészre tört. Az jelentette a tulajdonképpeni világnézetét.” (116. old.) Földessy Gyula jelentőségét így méltatja: „Tudományos módszert másoktól jobbat, tökéletesebbet lehet tanulni, irodalomtörténeti koncepciók mélyebbek, átfogóbbak is születtek az övéinél, de az irodalomtörténészhez *méltó magatartásra példát* elsősorban mégis ő adott.” (123. old.) Móricz Rózsa Sándorát értékelve jegyzi meg: „A *munka* volt az effajta létnek, a tisztos szegénységnek a legfőbb tartalma: központi ismérve. Ezért lett ez *példa*. (. . .) Mert ha éhségtől diktált kegyetlen kényszer volt is itt a munka: még ebben az elidegenedett formában is érezhető volt a benne rejlő emberformáló erő: az *etikai jelleg*.” (168–169. old.) Kaffka Margitról szóló tanulmányában írja: „Kedvelt hőseit gyakran jellemzi ezzel a szóval: »*moráltehetség*«. Ez volt ő is.” (127. old.) S hadd idézzük még a Mikszáth halálának 50. évfordulóján tartott emlékbeszéd egy részletét: „Művészetét éltetőn táplálta a 48-ban kiteljesedő hagyományos magyar, kurucos-szabadságharcos-, történelmi népi ellenzékiesség. A hazáért és szabadságért folyó évszázados nagy történelmi pör *elkötelező öröksége* a szívében élt. Ez *szabta meg világnézetét*.” (50. old. Kiemelések tőlem: — K. F.)

Igaz, a többségükben évfordulóra készült írások sajátos rendeltetésé önmagában is indokolná az erkölcsi érzelmekre irányított gondolatvezetést. Ám a morális tartalom primátusát valló felfogás a nem alkalmi jellegű tanulmányokban is „tetten érhető.” A „morális pátosz”, az „etikai tartás”, az „igazságra törő”, „igazságot kereső szenvedély” stb. . . Király minősítő szókészletének kulcsfogalmait jelentik, s legtöbbször tökéletesen fedik is a történeti, világnézeti, esztétikai értékeket. A felsorolt példák azt is jelzik azonban, hogy ezek szinonimáiként vagy éppen föléjük rendelt kategóriákként használni aligha lehet őket. Hisz Ady költészetének sem a morális parlata

tartalmazza a pozitív örökséget — ideológiájától, politikai elképzelésétől függetlenül. Bányai Elemér jelleme sem jelenthette egyúttal a világnézetét, ha az feddhetetlen volt, világképébe viszont a nacionalizmus hibái is becsúsztak; s egy tudós példaszzerűsége sem lehet független attól, hogy milyen módszert és koncepciót tanulhatunk el tőle. A megfogalmazás pontatlanságáról lenne csupán szó? — Itt még igen, de ahol az esztétikai elemzés módszereként és az értékelés érveiként jelenik meg az etikai minősítés, ott vagy aránytévessztést eredményez, vagy éppen súlytalanná teszi a pozitív ítéletet. Nem győz meg a dicsérő szó, ha ezt olvasom: „Nem az elemzés sokrétűsége s az elmélyült jellemrajz: a *vonzó meleg szlv* igazolja Illés művészetét”. Még akkor sem, ha tudom, hogy arról az emberről van szó, „akit forradalmárrá s forradalmi íróvá tett a *gyöngéd, fogékony szlv*: a szépről, a nemesről álmodni nem szűnő *lelki érzékenység*.” (68. old.) Szentmihályi Szabó Péter első verseskötetéről helytálló az a megállapítás, mely szerint „a nihil, a közöny sodrával dacoló *érzelmi-humánus telítettség* (. . .) a fő érdeme”, ám a valóban tehetséges és sokoldalú poeta mégsem eléggé indokoltan emeltetik a líra műfajában nálánál érettebb nemzedéktársai fölé, amikor elnyeri Király Istvántól a — rajta kívül csak József Attilára alkalmazott — „szocialista költő” címet. Azt hiszem, Galambos Lajos is azért került „a magyar próza legjobbjai közé”, mert „pozitív hősei” számára „A vállalandó kiút: a *munka*; a világot átalakító *cselekvő szenvedély*.” (400. old. Kiemelések tőlem: — K. F.) Félreértés ne essék: fenntartásaim nem a Király Istvánéval ellenkező előjelű minősítéseket sugallják, pusztán az igényt jelzik a szocialista irodalom jelentős értékein *belüli* rangsorolás árnyaltabb módszereinek alkalmazására.

De nem kevésbé fontosnak érzem az etikai elvű értékeléssel való vitát olyankor, amikor már nem az érték nagyságrendje hagy kétséget, hanem a pozitív ítélet bizonyító erejét teszi kérdéssé. Király István Németh Lászlóról szóló tanulmányaira gondolok. Kétségtelen: Németh László művészetének meghatározó *formai* jegye a morális szenvedély. De ennél sokkalta mélyebb tartalmi szférából fakad az ő életművének jellemet és szemléletet formáló ereje. Nem a morális pátosz heve forrasztja egybe életpályájának sokféle műfajú s különböző ihletű szakaszait-darabjait, hanem műveinek *tárgya*: a magyar társadalom 20. századi története. Ez volt az a „folyamatos közeg”, amelynek mágneses tere megóvta minden progresszív eszmeierkölcsei program, hajlam lényegi azonosságát. A felszabadulás előtti Németh László munkásságában egyetlen „rögeszme” keresett magának számtalan kifejezési alkalmat és formát: életre hívni és felszabadítani a magyar társadalom szunnyadó és elfojtott energiáit, tudatosítani fejlődéstörvényének nemzeti sajátosságait — nehogy idegen érdekek, programok, hatalmak kiszolgálójává váljon. Ha voltak

tévedései, azok éppen ezzel: a sajátosan „nemzeti” és az „idegen” ismérveivel voltak kapcsolatosak. Ám hogy a felszabadulás után az önhűség törvényét meg nem szegve folytatni tudta művészetét, és igent tudott mondani a szocializmusra, annak nem az a magyarázata, hogy „a bírálendő s joggal bírált Németh László-i utópiák: a különféle harmadikutas koncepciók” mellett mindig ott élt benne „az ünnep sóvárgása, az igazán emberire törő örök igényesség,” vagyis a konkrét társadalmi programról leválaszthatóan egy absztrakt szocializmus érzelmi-erkölcsi igenlése, hanem hogy az ő utópiáinak („kertmagyarország”, „értelmiségi társadalom”, „a minőség forradalma”) eszmei tendenciája s a gyakorlatban épülő szocializmus valósága nagyobb felületen érintkeznek, semmint ütköznek egymással. Úgy is mondhatjuk: a szocializmus gyakorlata nem igazolta azt a félelmet, amely a két világháború közötti értelmiség egy részét passzív elzárkózásra, kisebb hányadát pedig harmadikutas megoldások keresésére ösztönözte az „idegen” forma fenyegetésével szemben. Egyszóval a valóság kontinuitása tette reprezentatívvá, s emelte realista minőségbe Németh László moralista művészetét; a „humánus igény”, a „gondolkodói bátorság és becsület” csak feltétele, s nem oka volt ennek az emelkedésnek.

A magyar progresszió kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának gondolatilag még meg nem oldott problémája magyarázza tehát Király „morálcentrikus” értékszemléletét, s úgy vélem, a kurucoszabadságharcos érzelmi örökség átmentéséért tett erőfeszítései ugyanúgy innen érthetők, miként a mai művészetek realista és modernista tendenciáit hol élesen elhatároló, hol szintézisüket kereső törekvései. Persze nem gondolati következetlenségről van itt szó, hanem egy szemlélet-alakulás folyamatának belső, természetes ellentmondásairól. Az 1955-ben kelt tanulmány (*A realizmus problémái 1849 után*) szerzője még úgy látja: „a forradalmi gondolat s általában a forradalmi mozgalom fejlődésében nincs meg nálunk a folytonosság” (248. old.), egy 1967-ben írott disszertáció-bírálatban viszont már így fogalmaz Király István: „a magyar haladó gondolat fejlődésében nincs olyan mérvű szakadék a demokratikus szakasz és a szocialista szakasz, a népi negyvennyolcasság s a 19-es forradalmiság között, mint amit történettudományunk s irodalomtörténetírásunk gyakorta feltételez”. (321. old.)

A két álláspont különbségéhez hasonló változás figyelhető meg Király Istvánnak a modernizmusra vonatkozó ítéleteiben is. 1958-ban még úgy látja: „Realizmus és modernizmus között (. . .) nem lehetséges egyezés (. . .) még a formai vívmányokra hivatkozva sem.” (*A modernizmusról*, 419. old.) 1969-ben viszont egyoldalúan minősíti azt a szemléletet, „amely maradéktalanul azonosíthatónak véli egymással a dekadenciát és a modernséget, s az áramlat viszony-

lagos értékteremtő jellegét is kétségbe vonja”. S ki is jelenti: „A modernség és a kritikai realizmus között (. . .) nemcsak ellentét van, de összefüggés is.” Érdemes idézni megszívlelendő kiegészítését: „A modernségnek ezt az ellentmondásosságát, Janus-arcát látva: a konkrét irodalomtörténeti vizsgálat, az árnyaló részletelemzés lesz mindennél fontosabb. (. . .) kiváltképp fontos, hogy számbavegyük ezt az összetettséget a kelet-európai irodalmak vizsgálatánál, hisz ha valahol, hát itt mutatkozott meg élesen a modernizmusnak ez az ellentmondásos, társadalmi arca.” Aradi Nóra disszertációjának ugyanabban az évben írott (1969) bírálatában még tovább megy: „nincs kínai fal a szocialista művészet s a modernség különféle irányzatai között. (. . .) az állandó konfrontáció következtében a modernség sajátos művészi s eszmei problémaköre (. . .) nagyon erősen behatolt a realizmusba is, s ha szintézisről nem is, de meghaladásról, megszüntetve megőrzésről lehet beszélni. Legalábbis a magyar fejlődés reprezentatív tényei erről tanúskodnak.”

A tanulmánykötethez írott bevezető tanúsága szerint Király pontosan látja a fenti ellentmondásokat, s helyesen értelmezi azok objektív okait, s feloldhatóságuk határait, lehetőségeit is. Tisztában van azzal, hogy a felszabadulás utáni évtized szükségzerű politikai és ideológiai szigora az esztétikai sajátosságokat kellően figyelembe nem vevő kritikus magatartást „termelt ki” a nem forradalmár, nem szocialista, nem marxista alkotókkal szemben. S azt is tudja, hogy a mai marxista irodalomtörténetírásnak és kritikának éppúgy feladata e korszak tévedéseit korrigálni, miként megszilárdítani az akkor kialakított értékrend alapjait. Felismerte, hogy a kettős feladat elvégzése a korábbinál árnyaltabb módszereket követel: az alkotókat kiemelő-elhatároló értékelést a művekre koncentráló, részletekbe menő elemzéseknek kell felváltania.

Adyról szóló monográfiáját már e korszerű irodalomfelfogás jegyében írta, követhető példát mutatva a kortárs irodalom történeti elvű esztétikai értékeléséhez is. Törvényszerűnek látom, hogy az ilyen típusú, korszerű irodalomtörténetírás igénye a segéd- és társtudományok iránti érdeklődést is felfokozta, s nem egy esetben irodalmárokat ösztönzött arra, hogy ezek művelésére fordítsák energiájukat, vagy megkíséreljék az ideológia, a történetfilozófia nyitott problémáit megoldani. Király Istvánnak a hazafiságról és a nacionalizmusról írott tanulmányait is ilyen kísérletnek kell látnunk elsősorban, s ezért vitáznunk is annyiban kell vele, amennyiben úgy ítéljük, hogy nem felélel meg saját szándéka szerinti rendeltetésének. Előre kell ezt bocsátanunk, mert ma már nem lehet ezekről a dolgozatokról szólni az 1974-es vácrátóti vita említése nélkül.

Nagyobb távlatból elvégzendő feladata lesz a tudománytörténetnek tisztázni azt, hogy a vitaindító hazafiség-koncepció ellenzéke

mennyire különböző indítékok ellenére került közös nevezőre Király Istvánnal szemben. Annyi mindenesetre ma is látszik: részigazságok szegeződtek szembe Király részproblémákat érintő tévedéseivel. Az ellentétes álláspontok valóságos érvei nem mondtak ki, nem konfrontálódtak nyíltan, közvetlenül. Valószínűleg nem is tudatosodtak még. Politikai hangsúlyt kapott az a kérdés, hogy napjainkban a nacionalizmus vagy a nemzeti közömbösség jelenti-e a nagyobb veszélyt. De mert a nacionalizmus kifejezés a polémiában nem differenciált, ám eredetét és tendenciáját tekintve is lényegesen különböző jelenségekre utalt — nem született tudományos értékű eredmény. Nem tisztázódott, hogy van nacionalizmus, ami egyszerűen konzervativizmust, provincializmust jelent, van, amelyik mögött a határainkon kívül élő magyarság iránti szolidaritás kapcsolódik össze reakciós politikai indulattal és történelemszemlélettel, s végül van olyan, amelyik az antiszemitizmusra „specializálta” magát — hogy a szovjetellenes érzelmek hullámszásáról ne is beszéljünk. E többféle nacionalizmus együttesen valóban nagyobb veszélyt jelent, mint az ugyancsak rendkívül heterogén érzelmi-eszmei háttérű nemzeti közömbösség egyik vagy másik válfaja, de bizonyos, hogy ezek találkozásának, együtthatásának is megvan a reális történelmi esélye. Ezeknek konkrét szociológiai elemzése híján azonban merőben szubjektív hitelű ítéletek konfrontálódhattak csupán, s a Király István tanulmányában élesen exponált történetiszemléleti kérdés háttérbe szorult. A hazafiság és forradalmiság történelmi gyökerű eszmei-érzelmi tartalmainak kontinuitására, illetve diszkontinuitására gondolok.

Önmagában helytálló és mindenemű eszmetörténeti kutatás módszertani alapelveül is elfogadható Király Istvánnak az a tétele, mely szerint „Az ideológia-történetnek külön törvénye (. . .), hogy nem pusztán az elért eredmények, de a célok, szándékok is számítanak (. . .): számít a virtuális, potenciális történelem is.” (581. old.) Helytálló az az érve is, hogy a történelmi folyamatok mozgásirányát nem — legalábbis nem mindig — az adott kort reprezentáló ideológiák mutatják. Meggyőző Király példája is: „Politikailag-hatalmilag nézve jóval jelentősebb volt (. . .) a XX. század elején az a Magyarország, melyet Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc vagy Tisza képviselt, mint az, amelynek Ady Endre volt a szószólója (. . .) Az ideológia-történet mégis Ady gondolatainak ad külön nyomatékot, mert azok mutattak a történelemben: a minőségi szempont fölébe nőtt itt a mennyiségének.” — Mégsem bizonyító erejű ez az igazság, amikor a kurucos-szabadságharcos patriotizmus folytonosságának a problémája merül fel. Noha Király István nem azt a szemléletet akarja rehabilitálni, amelyben „A Bocskai-, Bethlen-, Rákóczi-féle függetlenségi küzdelmekről (. . .) szinte töretlen vonalban vitt az út (. . .) az 1848—1849-es s 1919-es forradalmakon át a szocializmust építő jelenig.”

Hiszen jól látja, hogy e szemlélettel sugallt „félresiklató folytonosság révén a nemzeti történelem a maga önkritikája alól mintegy felmentődött (. . .) Elsikkadtak a külső okok mellett a magyar történelem belső buktatói” (537. old.). — A 20. századi hazafiság tartalmát vizsgálva mégis úgy ítéli, hogy „ez a folytonosság nyugtázódott azzal, hogy a maga csurgói diákjaival a Rákóczi-nótát énekelgető Csokonaitól kezdve, az ugyanezt a dalt versebe szövő (. . .) Kölcsey Ferencen át a kuruckor témáit számos művében költői anyagnak tekintő Petőfi Sándorig kiemelt helyre került a haladó tudatban a kuruc hagyomány.” Nem azért érezzük bizonytalannak ezt a koncepciót, mert *számszerűen* sem Csokonai, sem Kölcsey, sem Petőfi hazafias költészetében nem volt „kiemelt helye” a kuruc hagyománynak, s nem is csak azért, mert ők hárman a hazafiságnak minőségileg élesen elkülöníthető típusait képviselik, hanem mert a patriotizmus korszerű ismérveit a kurucos-szabadságharcos tradíciótól függetlenül is érvényes követelményekkel határozták meg, s a követelményekben erkölcsi, politikai és világnézeti igények voltak az uralkodók, ha szerephez jutott is mellettük a Rákóczi-motívummal színezett függetlenségi eszme, s a hozzá kapcsolódó érzelmi-indulati motiváció. Kölcseynél például nem a *Rebellis vers* vagy a *Rákóczi, hajh'* a patriotizmus-fogalom „szófejtő szótára”, hanem a „szeretni a hazát” imperatívuszt filozófiai igénnyel kifejtő *Parainesis*. És Petőfi lírájában sem a szabadságharc alatt írott Rákóczi-vers összegzi a költő hazaszeretetének rendkívül sokszínű érzelmi-eszmei elemeit, sokkal inkább tájköltészete s a *Magyar vakyokban* megfogalmazott, alapvetően etikai ihletésű hitvallás. Hogy a Rákóczi-motívum sokkal inkább egy elvont szabadság-eszme, az örök zsarnokság-ellenesség művészi kifejezésének katalizátora volt, semmint a sajátosan reformkori hazafiság megszólaltatására alkalmas toposz, azt a Rákóczi-nóta Liszt és Berlioz által is feldolgozott változatai is bizonyítják.

Téved Király István, amikor a reformkori nacionalizmusban s az 1848-as forradalom résztvevőinek magyarság-tudatában a hazaszeretet egy korábbi minőségének felerősödését és kiteljesedését tartja meghatározónak. „Nem véletlen — írja —, hogy épp a felvilágosodás és a reformok korában bomlott ki maradéktalanul az ezzel a tradícióval egybefonódó, felfokozottan érzelmi telítettségű, etikus jellegű hazaszeretet is. (. . .) Kiteljesedett „a magyar nép zivatáros századaiból” ránk maradt örökség: a sárba süppedt magyar világ dacos vállalása, a hűség a végekhez, a megkötöttség-érzet s az innen eredő népszerűtet lett itt a kialakuló demokratikus patriotizmusnak egyik fő ismérve.” — Hiányzik ebből a hazafiság-koncepcióból a többi fő ismérv kifejtése. Hiányzik a polgári magyar nacionalizmus szociológiai háttere: az idegen ajkú polgárság nemzet-tudatát alakító társadalmi-történelmi erők felvázolása. Nemcsak a válasszal marad

adós Király István, de a kérdést sem teszi fel: miképpen volt lehetséges, hogy egy város többségében német származású lakossága (Pest-Buda) fél évszázad alatt „elmagyarosodik”. Hogy a legnagyobb dunántúli iparközpont (Győr) ugyancsak német többségű lakossága 1847 januárjától a *Hazánk* című magyar nyelvű hetilapot olvassa a német nyelvű *Vaterland* helyett. Hogy 1848. március 15-én a németre fordított „*Talpra magyar*” refrénjét visszhangozzák a pesti polgárok, akik majd meghalni is elmennek a szabadságharcba a nemzeti függetlenségért. Hogy a *Hunnia függetlenségét* az a horvát származású Tánácsics Mihály írta, aki első regényét (*Pazardi*) „zsidó polgártársainak” ajánlotta. S végül — noha véget nem érőn sorolhatnánk a példákat —, hogy nagyobb részt idegen (német, osztrák, szerb, lengyel) tábornokok vezették a magyar szabadságharcot. Éppen nem mondhatjuk, hogy ennek a forradalmas hazaszeretnek iuditéka lett volna a „sárba süppedt magyar világ dacos vállalása (. . .) a megkötöttség-érzet s az innen eredő népszerűtet”. Egyáltalán nem volt erőssége ennek a polgári patriotizmusnak a polgárrá lenni nem tudó jobbágytömegek iránti szolidaritás. Ennek *ellenére* válhatott történelmi erővé: áldozatot és kockázatot is vállaló magatartássá ez az érzés. S nem azért, mert dacosan viselte a sárba süppedtséget, hanem mert a reformkorban nemcsak impulzusokat, de távlatot is kapott a polgári fejlődés. A fejlettebb minőségű lét perspektívája tükröződött elsősorban a hazaszeretet mélységében. A nemzeti függetlenség-eszme, a Habsburg-ellenesség, s ezen keresztül a kurucos-szabadságharcos tradíció olyankor és annyira adott formát ennek a patriotizmusnak, amikor és amennyire érezhető volt, hogy a Habsburg abszolutizmus vagy eltorzítja, vagy teljesen elveszi ezt a perspektívát. Kossuth alföldi toborzóbeszédei bizonyítják: a nincstelenek tízezeit sem a „megkötöttségérzet”, hanem sorsuk jobbrafordulásának reménye vitte a hazát védeni.

A forradalom befejezetlensége és a szabadságharc bukása persze hosszú időre konzerválta a félfudális-félpolgári viszonyokat, s vele együtt a patriotizmus eltérő típusait is. Napjaink hazafiságának ismérveit elemezve ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az egyik típusú hazaszeretet abból meríthette pátoszát, hogy megannyi történelmi vereség, kudarc ellenére is megőrizte az „itt élnek, halnod kell” parancsát (bár ne felejtjük: „kitántorgott Amerikába másfélmillió emberünk”!), a másik abból, hogy nem futamodott meg, amikor veszélybe került a már kivívott szabadsága, a munkájával megteremtett fejlettebb világ. A kétfajta hazaszeretet múltját, történelmi érveit nem lehet ma már — utólag — közös nevezőre hozni. De azt sem indokolja semmi, hogy a közöttük levő különbséget abszolutizáljuk. A jelent kell úgy felfognunk, ami majd múlttá válva közös tradíciót fog jelenteni. . .

KULIN FERENC